

יכולים לטעום מהכוסות שלפניהם. ואם הם פגומים – ישפוך המברך מכוסו לכוסם כדי לתקן הפגימה (שם ז). וצריך שישפוך להם לפני שהוא טועם בעצמו מכוסו, שאם לא כן הלא כבר נפגם יינו. ואולם אם הם שותים מכוס המברך עצמו, הגם שהוא שותה מתחילה, אין זה נחשב 'כוס פגום'. (עפ"י משנ"ב ושער הציון שם; משנ"ב קכב ס"ק כד).

א. בספר דבר שמואל (קו) הקשה על כך והוכיח מדברי הט"ז שגם באופן זה האחרון נחשב 'פגום' אלא שאין להקפיד על כך כשא"א באופן אחר.

ב. יש להסתפק לדברי המשנ"ב כאשר מזג לכוסות ריקנים שלהם – כנזכר לעיל קה:

ג. לכאורה לא שמענו בכל דברי הפוסקים קפידא לכתחילה אלא אם כוס המסובים פגום, אבל לא הצריכו שישתו המסובים מכוס המכילה רביעית או מכוס מלא [ומה שכתב שו"ע (רעא, טז) 'ריקנים' היינו שאין כלל יין בתוכם. 'ריקנים' דייקא, לא 'חסרים']. ולכאורה נראה שהוא הדין כשיש בקבוק יין על השלחן והוא אינו פגום, יכולים כולם לשתות מאותו יין ואין צריך מכוס של המקדש דוקא.

ובספר שמירת שבת כהלכתה (מה, יא) כתב שטוב אם יטעמו כולם מכוס המברך דוקא. ולא ידעתי מקורו, ובפרט שיש לחוש כשנותן כוסו לאנשים אחרים, משום מה שהזהירו לא ישתה מן הכוס ויתן לחברו, כמו שהעורר הגרשו"א, ע"ש בהערה סט. גם לא ידעתי מה שמשמע מדבריו (בהערה) שעדיף שהשומעים ישתו גם הם מכוס יין שיש בה רביעית. וזה לא שמענו מדברי התוס' לעיל קה: אלא גבי המברך. וצ"ע.

(ע"ב) רבא הוא שתי חמרא כולי מעלי יומא דפיסחא כי היכי דניגוריה לליביה דניכול מצה טפי לאורתא'. מפשטות הלשון 'מצה טפי' נראה שאף על פי שיוצא ידי חובה באכילת כזית מצה, יש תוספת מצוה באכילה מרובה. וכן מובא בשם מהר"ל מפראג. וכן משמע בספר קרן אורה (מנחות לח). שאם מוסיף לאכול – הכל בכלל המצוה. וכן כתב הנצי"ב (בהעמק שאילה כג, ג ובשו"ת משיב דבר ח"ב יא ועוד) שמקיים מצוה בכל מה שיאכל. (כן דייקו מלשונות הרמב"ם (ק"פ ח, ג חמץ ומצה ו, א). וכן י"א בשם הגרי"ז מבריסק והגר"ב פרוצוביץ. ע' 'ביצחק יקרא' יח. והנצי"ב סובר כן גם לגבי שאר מצוות. וע' קהלות יעקב ברכות ו שנו"ג הרבה בדבריו).

א. שמעתי מהגר"ש כץ שליט"א (קיץ תשס"ה) להעיר מהירושלמי המובא בתוס' (קדושין לח). שלכך לא אכלו מהתבואה החדשה למצות מצוה, גזרה כזית ראשון אטו שני – ולפי מה שכתבו כמה אחרונים להוכיח שאפילו קיום עשה בלא חיוב דוחה את ל"ת הלא אם יש קיום מצוה בכל אכילה מדוע לא ידחה גם כזית שני את האיסור.

וע' בקרן אורה מנחות לח. שנראה שנקט כיון שכזית שני אינו חובה והוא מעשה נפרד, אינו דוחה ל"ת.

ב. גם אם ננקוט שכל מה שיאכל נחשב אכילת מצוה, אעפ"כ לאחר שאכל כזית הרי אכילתו היא 'רשות' לענין זה שאם יאכל מצה עם המרור, מבטלת המצה את המרור גם למ"ד מצוות אין מבטלות זא"ז – מפני שאינו מחויב באכילה זו. כן מבואר בראשונים להלן קטו.

אמנם בכמה כתבי יד (וכן נראה מפר"ח) אין מופיעות תיבות 'מצה טפי' (ע' דקדוקי סופרים).

דף קח

'בין הכוסות הללו אם רצה לשתות ישתה, בין שלישי לרביעי לא ישתה. ואי אמרת מסעד סעיד אמאי ישתה, הא קא אכיל למצה אכילה גסה, אלא שמע מינה מגרר גריר'. לפי הטעם המפורש בירושלמי (מובא ברשב"ם כאן ובתוס' קיז: ד"ה רביעי), טעם האיסור לשתות בין שלישי לרביעי הוא כדי שלא ישתכר ויימנע מקריאת ההלל אבל יין שקודם המזון אינו משכר. לפי זה ראיית הגמרא היא שהיין גורר תאבון כי אם הוא משיביע הלא יש לחוש שמא יאכל המצה אכילה גסה.

קנה

ולפי הטעם שכתב הרשב"ם שלכך בין שלישי לרביעי לא ישתה, מפני שנראה כמוסיף על הכוסות, יש לפרש ראית הגמרא כך: אי אמרת בשלמא חמרא מיגרר גריר, לכך התירו לשתות בין ראשון לשני, אף על פי שנראה כמוסיף – התירו כדי לגרור את לבו שיאכל מצה לתאבון, אבל אם מסעד סעידי [לאו דוקא, אלא לאפוקי ממגרר נקט לשון סעידי], צריך היה לאסור כדי שלא יהא נראה כמוסיף. אבל לעולם אין חוששים שמא יבוא לאכול אכילה גסה (עפ"י חזון איש קכד לדף צט:).

א. לפי הפירוש האחרון צריך באור בלשון הגמרא 'הא קא אכיל למצה אכילה גסה'. גם מדברי התוס' צט: (ד"ה סמוך) משמע שנקטו הטעם כפשוטו, שמא ישבע.

ב. מה שכתב בבאור הירושלמי שיין שלפני המזון אינו משכר, ולכן לא אסרו לשתות בין ראשון לשני – כן כתב רשב"ם במשנה קיו: ולכאורה היה נראה עפ"י פשט לשון הירושלמי שדוקא זה שבתוך המזון אינו משכר אבל קודם המזון משכר אלא שלא אסרו לשתות בין ראשון לשני כי אין הדרך לשתות לשכרה קודם המזון. ואולי זו אכן הכוונה, שלכך אינו משכר מפני שאינו שותה הרבה באותה שעה.

'השתא דאיתמר הכי ואיתמר הכי, אידי ואידי בעו הסיבה'. אף על פי שבכל מקום קיימא לן ספק דרבנן לקולא, כאן כיון שאינו דבר של טורח, עושים כן לרווחא דמילתא (כן הביא הר"ן לתרץ).

מכמה מקומות משמע שכאשר אפשר להחמיר בקלות יש להחמיר אף בספק דרבנן. ע' ע"ז לו; תוס' עירובין ה: ד"ה וספק וי"ל); ראב"ד פ"ו מהלכות ברכות, מובא בבית יוסף קס (וע"ש ב"ח); בית מאיר י"ד קכב; פני יהושע ברכות יב; שבט הלוי ח"ה רה, א. ע"ע יוסף דעת ע"ז לו ובכורות ט.

יש לומר שהמקור לכך בגמרא הוא מדין 'דבר שיש לו מתירים' שהוא אסור אף בספק דרבנן, כי אומרים לו להמתין עד שיהא הדבר מותר ודאי. ואם כי יש לחלק מכל מקום משם שמענו שספק דרבנן אינו התר גמור. אך צ"ע אם חיוב הוא מן הדין וכמו בדבר שיש לו מתירין, או אינו אלא לרווחא דמילתא כפי שמורה פשוט דברי הר"ן, וכפי שכתב מהר"ם חלאוה: מהיות טוב אל תקרי רע.

וממה שנסתפקו התוס' לענין דיעבד כששתה בלא הסבה אם צריך לחזור ולשתות [ומשמע קצת אפילו לא הסב באחת מן הכוסות בלבד], קצת משמע שנקטו שהוא חיוב מדינא ולא לרווחא דמילתא. או שמא בזה גופא נסתפקו. והר"ן עצמו כתב טעם אחר; על כרחך צריך לעשות הסבה בכלן, כי אם נלך לקולא, הלא אין סברה להקל באלו יותר מאלו, ואם נקל בשניהם נמצינו עוקרים מצות הסבה לגמרי.

ע"ע כעין זה בתוס' בביצה יד. (ד"ה איכא); מגן אברהם ובהגר"א או"ח תקלח סק"ג.

עוד בבאור סברת הר"ן [ויישובה עם דברי הר"ן במגילה ה.]. ומשא ומתן בה, ע' במשנה למלך מגילה א, יא; שער המלך מקואות כלל ד; דרוש וחדוש רעק"א; טורי אבן ר"ה ח כג; בית הלוי ח"ג א, ט; חזון איש דמאי א, טז; משפט כהן סג; אבי עזרי מגילה א, יא; אמרות טהורות נג.

הסבר נוסף מובא במרדכי (בע"ז פרק שלישי): אין אומרים ספקא דרבנן לקולא בספק שנסתפק לנו בדיון [להוציא דבר שנחלקו בו תנאים, שאז הכלל הוא לילך אחר המיקל בדברי סופרים, משא"כ כשאנו מסופקים מה אמרו הראשונים].

יש מבארים הטעם, שאין אומרים ספק דרבנן לקולא אלא במקרה יחיד אבל לא כשיש ספק בעיקר הדין שזהו ספק השייך לכלל האנשים (ע' שו"ת חתם סופר או"ח קסא). ויש מי שמבאר דברי המרדכי שאין זה נחשב ספק אלא חסרון ידיעה. ע"ע בדבר שמואל ובברכת אברהם.

ויש להעיר מדברי הר"ן בנדרים מז: שו"ת מהרי"ק החדשות (מט); שו"ת הרדב"ז ח"א רלו.

'אמר אביי כי הוינן בי מר זגינן אבירכי דהדדי. כי אתינן לבי רב יוסף אמר לן לא צריכתו, מורא

רבך כמורא שמים. ורבה שנתן להם להסב, מפני שמועילה מחילת הרב לתלמיד (עפ"י בהגר"א או"ח תעב,ה).

יש מי שפירש 'לא צריכתו' – אעפ"י שנתן לכם רשות, לא הייתם חייבים להסב אלא רשות (עפ"י ב"ה תעב). ואולם כמה אחרונים חולקים על כך וסוברים שאם אך יש רשות בדבר, גם חובה יש (ע"ש בדרישה ובמשנ"ב ושעה"צ. וע"ע אמרות טהורות סוס"י ג).

'השמש שאכל כזית מצה כשהוא מיסב – יצא. מיסב אין לא מיסב לא'. מכאן כתבו ראשונים שההסבה מעכבת ואם אכל ללא הסבה – צריך לחזור ולאכול (רא"ש ועוד).

וכתב הגר"ז מבריסק זצ"ל לדייק מדברי הרמב"ם דלא כהרא"ש, אלא הסיבה הוא דין לעצמו ואינו שייך לקיום מצות אכילת מצה או שתיית הכוסות, וכל שאכל מצה ולא היסב – יצא ידי מצות מצה, ומה שאמרו בגמרא שאם לא היסב לא יצא – פירוש, לא יצא ידי חובת הסיבה [ואין שייך לחזור ולאכול כזית מצה בהסיבה, שהרי כבר קיים מצות מצה] – לאפוקי משאר אכילות שאוכל בסעודה, שאם היסב הרי זה משובח ואם לא היסב בהן יצא ידי מצות הסיבה. ע"ע בספר אמת ליעקב כאן; אמרות טהורות מד; הליכות שלמה ח"ג.

(ע"ב) 'השקה מהן לבני ולבני ביתו – יצא. אמר רב נחמן בר יצחק: והוא דאשתי רובא דכסא'.

הר"ן מפרש בכוס שיש בה שיעורים הרבה, אם השקה ממנה לכמה אנשים יצאו כולם ידי חובתם, ובלבד שישתה כל אחד רוב רביעית. ומשמיענו שאין צריך שיהא לכל אחד כוס בפני עצמו. אבל יש מפרשים 'רובא דכסא' – רוב אותה הכוס, ואפילו מכילה הרבה יותר מרביעית צריך לשתות את רובה. ולפי זה מתפרש 'הוא דאשתי' – בעל הבית בלבד ולא בין כולם, כי רק אדם אחד יכול לצאת בכוס אחת שהרי צריך לשתות רוב כוס (כן היא דעת הרמב"ן, והובא בשלחן ערוך (תעב,ט) בשם 'ש אומרים'. וכן פרשו התוס' לעיל צט: – בהגר"א שם).

וכן באר הגר"ז הלוי (חמ"ז ז, ט) בדעת הרמב"ם שמלבד דין 'כוס של ברכה' שיש בארבע כוסות, כקידוש וכדו', ישנו דין מסוים של שתיית ד' כוסות, ומשום דין זה אין די במלא לוגמיו אלא בשתיית כל הכוס או רובה. וע"ע בגדרי דין ארבע כוסות, בספר אמרות טהורות לגר"ד וולפסון שליט"א, מת.

'אמר רבי יהודה: וכי מה תועלת יש לתינוקות ביין'. כלומר, אין שייך כאן לחנכם במצוות כיון שהתינוקות אינם נהנים ושמחים ביין, אינו להם דרך חירות (ר"ן).

נראה שגם רשב"ם מפרש כן, ומה שכתב 'הלא פטורין מן המצוות' הכוונה לומר שאילו היו בני מצוה אזי אפילו אין להם תועלת ביין היו חייבים, אך כיון שאינם חייבים אלא משום חינוך, אין שייך 'חינוך' באופן כזה שאינו להם דרך חירות. ויש מי שפירש דברי הרשב"ם שמדובר בתינוקות שלא הגיעו לגיל חינוך מצוות, וטעמם של חכמים המחייבים, לא משום חינוך למצות הכוסות אלא כדי לשמחם ביין, וכדרך שאמרו מחלקים להם קליות ואגוזים כדי שלא ישנו וישאלו (ע' מאירי), והוה שאמר רבי יהודה: כיון שפטורים ממצוות מה תועלת להן ביין (עפ"י אמת ליעקב. גם בקרבן נתנאל פירש בדעת הרא"ש שמדובר בשלא הגיעו לחינוך. ואולם בר"ן ובתוס' לעיל צט: מבואר שמדובר כאן בשהגיעו לחינוך). וע"ע בספר אמרות טהורות מת.

- ג. לתנא דברייתא, טעימת יין – כל שהוא. רבי יוסי ברבי יהודה אומר: מלא לוגמא. וכן אמר רב הונא אמר רב. וכן תני רב גידל מנרש: המקדש וטעם מלא לוגמא – יצא, ואם לאו – לא יצא.
- א. גם אם לא טעם המברך בעצמו אלא אחר – יצא. וכתב הרא"ש שצריך שאדם אחד ישתה מלא לוגמא. ויש אומרים שמועיל בדיעבד צירוף שתיית כמה אנשים. והסכימו הרבה אחרונים לדעה זו, ובלבד שלא ישהה על ידי שתיית כולם יותר מכדי אכילת פרס (עפ"י משנ"ב רע"א ס"ק עג. ויש שצדדו בענין שיעור משך השתיה בשתיית כמה אנשים – ע' אפיקי ים ח"ב ב; שפת אמת זכאים לא: קובץ מוריה אדר תשנ"ו (רמא-רמב) עמ' קיח).
- יש אומרים שבדיעבד אם לא שתה מלא לוגמא – יצא, אלא שלא יצא ידי מצוה כתיקנה (ע' בית יוסף רע"א, י"א טו [ושם נקט שאפילו לא טעם כלל יצא]; א"ר שם; ערוך השלחן שם ל). ואולם המשנה-ברורה (בסעיפים י"א י"ג טו) נקט כדעת האחרונים שהוא לעיכובא גם בדיעבד.
- ב. מצוה מן המובחר שיטעמו כולם מכוס של קידוש (שו"ע רע"א, י"ד). ואם יש להם כוסות עם יין, והוא אינו פגום – יכולים לטעום מהכוסות שלפניהם. ואם הוא פגום – ישפוך המברך מכוסו לכוס כדי לתקן הפגימה (שו"ע רע"א, י"ז). וצריך שישפוך להם לפני שהוא טועם בעצמו מכוסו. ואולם כששותים מכוס המברך, הגם שהוא שותה מתחילה אין זה נחשב 'כוס פגום' (עפ"י משנ"ב ושער הציון שם; משנ"ב קכ"ב ס"ק כ"ד).
- ג. שיעור 'מלא לוגמא' הוא כדי שמסלקו לצד אחד בפיו וייראה כמלא לוגמיו, והוא פחות מרביעית (עפ"י יומא פ.). ונראה שהוא רוב רביעית. ודוקא באדם בינוני, אבל לעוג מלך הבשן צריך יותר (תוס' ורא"ש). ומכל מקום ברביעית ודאי די (ר"ן; מאירי).
- ומדברי הר"ן (כאן ובפ"ח דיומא) משמע שאין ברור שיעור מלא לוגמיו, כמה הוא פחות מרביעית [ואף להתוס' שכתבו שהוא רוב רביעית, נראה שלא דיברו אלא בבינוני אבל אדם קטן די במלא לוגמא דידיה, הגם שהוא פחות מרוב רביעית].
- ומהר"ם חלאוה כתב ששיעור מלא לוגמיו אינו משתנה מאדם לאדם אלא שיעורו רוב רביעית לעולם.
- יש אומרים ששיעור 'מלא לוגמא' הוא כנפח שתי ביצים שלנו (ע' באור הלכה רע"א ד"ה של רביעית; חזון איש או"ח ל"ט, טז).
- ג. רב צמח ורב עמרם גאונים (מובאים ברא"ש, יח) נקטו שצריך לטעום רביעית, ומפרשים 'מלא לוגמיו' כפשוטם של דברים, משני הצדדים [דלא כהתוס' שהכוונה למילוי פיו בצד אחד בלבד, עד שנראה כמלא לוגמיו], וסוברים שזהו שיעור מקביל לרביעית באדם בינוני. וכן הרמב"ם סתם וכתב 'מלא לוגמיו' משמע ממש (עפ"י חדושי הנצי"ב. וכתב ששיטת הגאונים ברורה).

דפים קז – קח

קצו. מהו טעם האיסור לאכול ערב פסח סמוך למנחה, ואיזו אכילה מותרת?

פשטו בגמרא שטעם איסור אכילה בערב פסח סמוך למנחה הוא משום המצה, שלא יאכלנה אכילה גסה [ואין יוצא בכך ידי חובתו – אם נפשו קצה מלאכול, שאין זו 'אכילה' (עפ"י רשב"ם ותוס'; ר"ן צט). וגם כדי שיאכל המצב לתאבון משום הידור מצוה (עפ"י רש"י ורשב"ם צט: רמב"ם ויב)]. וזמן האיסור הוא סמוך למנחה קטנה, כלומר משעה תשיעית ביום. אבל אין הטעם משום חשש מניעת הקרבת הפסח, שאם כן היה איסור סמוך למנחה גדולה ואילו מהברייתא יש להוכיח שאין איסור אלא סמוך למנחה קטנה.

כן נקטו הפוסקים להלכה. ואולם הר"ן כתב לאסור סעודה מחצות היום (וע' גם רמ"א או"ח תרלט,ג, ממהרי"ל). ונקט לחומרא בבעיה, שמא טעם האיסור משום פסח [ואעפ"כ אסור גם בזמן הזה שאין פסח קרב – כדברי התוס' וסמוך למנחה גדולה (עבהגר"א תעא סק"ב; חדושי חתם סופר. והרמב"ם סתם ולא פירש איזו מנחה. [וע' אמת ליעקב צט: ונראה שיש ט"ס בדבריו וצ"ל 'מנחה קטנה' במקום 'גדולה']).

אכילת מיני תרמיא (= פירות ובשר, בלא לחם. רשב"ם. ויש מפרשים: מעשה קדירה. עתוס' וראשונים; שו"ת מהרי"ל צד,ב) מותרת (רב אסי. ובלבד שלא ימלא כריסו מהם. ראשונים). רבי יצחק (י צדוק) היה אוכל ירקות (שהם ממשיכים התאבון ואינם משביעים). וכן השמש המתקן מאכלי הסעודה אוכל בני מעיים (שאינם משביעים) ונותנם לאורחים.

עוד מסופר על רבא, שהיה שותה יין כל ערב פסח כדי לגרור את לבו לאכול מצה יותר בלילה. ועל רב ששת שהיה אסטניס ונמנע מאכילה כל אותו היום, כדי לאכול מצה לתאבון.

א. כל אדם לפי טבעו, יש לו להימנע מאכילה בכדי שיאכל מצה לתאבון (עפ"י רא"ש ועוד. וע' או"ח תע,ג ומשנ"ב).

ב. כתבו הפוסקים על פי הסוגיא בברכות (לה) שדוקא שתיה מרובה של יין מותרת שגורר התאבון, אבל לא יין מועט מפני שסועד (עתוס'; שו"ע תעא,א. וע' משנ"ב). ויש מתירים אפילו מעט (עפ"י טור. וע' צ"ח).

וכן נחלקו הפוסקים אודות ירק מבושל, האם אסור לאכול משום שמשביע, אם לא (ע' מג"א פמ"ג ומשנ"ב תעא).

דף קח

קצו. א. אלו אכילות צריכות הסָּפָה בליל פסח?

ב. כיצד מסבים?

ג. מי חייב בהסָּפָה ומי פטור?

א. מצה – צריך הסבה. מרור – אין צריך הסבה. יין – הסיקו על פי הנאמר מרב נחמן ששתי כוסות ראשונות בלבד או שתיים אחרונות צריכות הסבה. ונחלקו הדעות אלו הן, הלכך למעשה כל הכוסות צריכות הסבה.

א. אכל בלא להסב – לא יצא וצריך לחזור ולאכול בהסבה (רא"ש ועוד; שו"ע תעב,ז) ובברכה (באור הלכה). ויש מי שכתב (עפ"י לשון הרמב"ם חמץ ומצה ז,ז-ח) שאינו חוזר ואוכל אלא שלא יצא ידי מצות הסבה ואין לו תקנה (עפ"י הגרי"ז).

יש אומרים שהואיל ובזמן הזה אין הדרך בני חורין להסב כל השנה, וע"כ יש הפוטרם עתה מהסבה (ראבי"ה), לכך בדיעבד אפשר לסמוך על דעה זו ואין צריך לחזור ולאכול (עפ"י אגודה, מוזכר ברמ"א). והכריעו הפוסקים לחזור ולאכול בהסיבה בלא ברכה (עפ"י רמ"א).

ב. צריך עיון אם שכח ולא הסב בכוסות, האם יחזור וישתה. וכן אם מותר לו לחזור ולשתות כשלא הסב בכוס שלישי (תוס').

וכתבו כמה פוסקים שבזמן הזה שאין הדרך להסב ויש דעה הפוטרת לגמרי מהסבה, על כן בכוסות שלישי ורביעי ששתאן ללא הסבה – לא יחזור וישתה, משא"כ בכוסות ראשונות ובאכילת מצה (ערא"ש; רמ"א תעב,ז). ויש אומרים שגם בכוס ראשונה לא יחזור וישתה אא"כ היה בדעתו מתחילה לשתות בין הכוסות הראשונות (ע' מג"א משנ"ב ובאה"ל).

- ובספר חזון עובדיה (ח"א יג) פסק על פי שיטת השלחן-ערוך שיש לחזור ולשתות בהסבה אף בכוסות אחרונות. מלבד לאדם שאינו בקו הבריאות וקשה עליו מאד לחזור ולשתות. ואף בזמן הזה, יש לומר שאם אכל בעמידה או בהילוך – לא יצא וצריך לחזור ולשתות (עפ"י הגרש"ז אויערבך). ויש מי שצדד להסתפק אף בישיבה בלא משענת, שאינה נחשבת הסבה אף לדידן (ע' אמרות טהורות לגר"ד וולפסון שליט"א, מד הערה 2).
- ג. מצה של 'אפיקומן'; התוס' והרא"ש כתבו שצריך להסב באכילתה [וכן לפרש"י והרשב"ם ודאי חייבים להסב כי היא עיקר מצות מצה כדלהלן ק"ט:]. וכן נפסק בטשו"ע (תעו, א). ויש אומרים שאין צריך להסב באפיקומן (עב"י שם עפ"י הרמב"ם וסמ"ג; פר"ח).
- אכל 'אפיקומן' ללא הסבה; אם לא קשה עליו הדבר, יש להחמיר ולאכול שוב בהסבה. אך נראה שאם כבר ברח ברכת המזון או שנטל מים אחרונים או שאמר 'בואו ונברך' – אין לו לאכול שוב (עפ"י אגרות משה או"ח ח"ג סו, בבאור דברי המשנה-ברורה). וי"א שבכל אופן אינו צריך לחזור ולאכול שוב (עפ"י פר"ח, שו"ע הגר"ז תעו, ד).
- באכילת 'כורך' הכרעת הפוסקים (או"ח תעה) שצריך להסב, שהרי היא זכר לאכילת הלל שכך היה מקיים מצות מצה. וישנה דעת ראשונים שאין צריך (עפ"י הרוקח ושבלי הלקט).
- ד. בשעת אכילת הפסח, כשהיה קרב – צריך להסב (עפ"י ב"י תעה).
- ה. לכתחילה יסב בכל הסעודה, בשעת אכילה ושתייה (רמ"א תעב, ז, ממהרי"ב. ולשון הרמב"ם (חמץ ז, ח): 'אם היסב הרי זה משובה ואם לאו אינו צריך'. ויתכן שכונתו שאם קשה לו להסב וטורח גדול הוא לו, כמו בזמננו לדידן – די בהסבת כזית. הליכות שלמה).
- בשעת קריאת ההגדה אינו מיסב (עפ"י פוסקים). וכן לא בשעת הברכות, שצריכות להאמר בכובד ראש ובמזמור (הגרש"ז א' בהדושי כת"י, מובא בהליכות שלמה). ואילו המאירי כתב שיש להסב באותם דברים שהכוסות באות עליהם; קידוש, הגדה, הלל וברכת המזון [ושמא יש להעמיד דבריו רק לענין הישיבה סביב השלחן אך לא הסבה מלאה. או שמא מדבר במקום שכן הדרך להסב בסעודות חשובות במשך הסעודה כולה ואין נוקפים ביניהם (ע' ברכות מו: וברש"י), הלכך אין בזה חסרון יראה אם אינו זוקף].
- ו. רצה להסב באכילת המרור – רשאי (עפ"י ב"י פר"ח ומג"א תעה).
- ב. הסבה – בצד שמאל. (יסב כדרך בני חורין, במיטה ועל השלחן. רשב"ם צט:). פרקדן (= המיסב על ערפו או על פניו. ע' בראשונים; רמב"ם ז, ח) – לא שמה הסבה. הסבת ימין – לא שמה הסבה. בטעם הדבר יש אומרים משום שאוכל ביד ימינו וי"א משום סכנה (ערשב"ם). ונפקא מינה בין הפירוש באטר יד ימינו; לפירוש הראשון יסב בימין שהרי אוכל בשמאל, ולפירוש השני יסב בשמאל (רא"ש). ולהלכה יש לחוש לטעם השני כי חמורה הסכנה מהאיסור הלכך גם איטר-יד יסב כשאר כל אדם (תרומת הדשן קלו; רמ"א תעב, ג), אבל בדיעבד אם הסב האטר-יד בצד השני – יצא (משנ"ב עפ"י פרי מגדים. וע"ש בשער הציון שצדד בזה. וע' בספר אמרות טהורות סוס"י מט).
- מסופר בגמרא על תלמידי רבה, שהיו מסבים איש על ברכי חברו. וכן יש לעשות בשעת הדחק (כן יש לדקדק מלשון הגמרא. עפ"י שער הציון תעב), אבל לא יסב על ברכי עצמו שנראה כאילו הוא אבל ודואג ואין זה דרך חירות (מהרי"ל; מגן אברהם תעב סק"ג).
- ג. אפילו עני שבישראל [שאין דרכו להסב בכל השנה] צריך להסב (משנה ראש הפרק ומפרשים). אשה אצל בעלה אינה צריכה הסבה. ואם אשה חשובה היא – צריכה.

לפרשב"ם משמע שאשה גרושה או אלמנה – צריכה הסבה. וכן אשה שלא בפני בעלה (מאירי. ואולם בנות א"צ הסבה אף לדעה זו הואיל וסתמא דמלתא אשה אצל בעלה, מסתבר שלא תקנו הסבה לבנות הגרשז"א). ובשאלות דרב אחאי כתב שלכך נשים פטורות מהסבה, כי אין דרכן להסב. ולפי זה הדין שוה בכל אשה (רא"ש. יצוין הר"ף ורשב"ם לא גרסו בגמרא 'אצל בעלה'. וכן הוא בכתבי היד. וכתב הב"ח שתוספת תלמידים היא עפ"י פירוש הרשב"ם).

ובירושלמי נחלקו הדעות האם אשה צריכה הסבה אם לאו.

נשים שלנו חשובות הן, ואעפ"כ לא נהגו בהסבה כי סמכו על הראב"ה שבזמן הזה אין צריך להסב (רמ"א תעב, ד). ובעדות המזרח מנהג הנשים בזמננו להסב באכילת מצה ושתיית הכוסות. ואולם בדיעבד אם לא היסבה נראה שאינה חייבת לחזור ולשתות (עפ"י חזון עובדיה ח"א יד). אף למנהג האשכנזים, יתכן שאם אכלו המצה ושתו הכוסות בעמידה – לא יצאו ידי חובתן (עפ"י הגרשז"א. וע' אמרות טהורות סו"ס ג).

בן אצל אביו צריך הסבה. תלמיד אצל רבו – אמר רב יוסף: אינו צריך הסיבה, מורא רבך כמורא שמים. א. אם נתן לו רבו רשות להסב – מיסב (רמב"ם ו"פ). לדעת הב"ח אף באופן זה אינו חייב להסב. ואין כן דעת שאר אחרונים.

ואין ראוי לכתחילה לתלמיד לבקש רשות רבו להסב, אלא יאכל בלא הסבה, שבעצם בקשתו יש סרך חסרון דרך ארץ (עפ"י הליכות שלמה ח"ג).

ב. התוס' דנו כיצד הדין באביו שהוא רבו. ונקטו הפוסקים שיסב, שמן הסתם מוחל לו [ויש שכתבו שאפילו אם ידענו שאינו מוחל – בטלה דעתו אצל כל אדם. עפ"י חק יעקב תעב סק"ט; העמק שאילה עז]. וי"א להחמיר ליטול רשות באביו שמלמדו תורה (עפ"י ב"ח תעב).

ג. נראה שחתן אצל חמיו שהוא רבו או מופלג בדורו, דינו לענין זה כתלמיד ולא כבן, ואין צריך הסיבה (עפ"י הגרשז"א, הליכות שלמה ח"ג).

ד. גם בפני רבו שאינו מובהק, אין לתלמיד להסב בפניו (עפ"י רא"ש. וע' ברכת אברהם). תלמיד חכם שהוא מופלג בדורו, וכל שכן גדול הדור – דינו כרבו ואין מסיבים בפניו (תרומת הדשן קלח; או"ח תעב).

ה. כאשר התלמיד אינו יושב בשלחן אחד עם רבו, צריך להסב אף על פי שהוא בפני רבו (רמ"א). תלמיד הלומד אומנות מאומן – צריך הסבה בפניו. השמש צריך הסבה.

יש מי שצדד שהשמש די לו שיסב באכילת המצה ואין צריך בשתיית הכוסות (א"ר). ובשער הציון (תעב, לה) חולק; וכי בגלל שהוא שמש יפטר מן המצוות [בספר אמרות טהורות (סו"ס"י מד) צדד בטעמו של הא"ר, שהואיל וההסבה עיקרה דרך חירות, בזמן טירדה ושימוש שאפילו בן חורין אינו מיסב, אין בכך קיום מצות הסבה, ומ"מ מחויב במצות הסיבה פעם אחת].

קצת. א. האם נשים חייבות בארבע כוסות? ומה דין התינוקות?

ב. מהו שיעור ארבע כוסות?

ג. מה הדין בשתאן חי, שתאן בבת אחת, השקה מהן לבני ביתו?

ד. מה דינו של יין שאין בו טעם ומראה יין?

א. אמר רבי יהושע בן לוי: נשים חייבות בארבע כוסות הללו, שאף הן היו באותו הנס.

א. משמע שנשים חייבות גם באמירת ההלל, שהרי מסתמא לא תקנו ארבע כוסות אלא כדי לומר עליהן הלל והגדה. ודוקא בהלל של ליל פסח שבא על הנס שגם הן היו בו, משא"כ בהלל

הנאמר ברגלים (עפ"י תוס' סוכה לח. ד"ה מי). וכן בכל מצוות הנוהגות בלילה הזה נשים חייבות כאנשים, שאף הן היו באותו הגם (עפ"י או"ח תעב, יד). וע"ע: תוס' מגילה ד. ד"ה שאף; ברכי יוסף תעב ס"ק טו; חיי אדם קל, יב.

חובת נשים בסיפור יציאת מצרים – יש אומרים שהיא מהתורה (ע' בספר החינוך כא; ספר המצוות להרמב"ם סוף העשין). ויש מצדדים שאינו אלא מדרבנן (ע' תוס' מגילה ד. שני תירוצים; פרי מגדים א"א תעט סק"ב; מנחת חינוך כא, י).

ב. עבדים חייבים בארבע כוסות כנשים (עפ"י שו"ת רשב"ש תנג).

וכן התינוקות חייבים בהן. רבי יהודה אומר: וכי מה תועלת יש לתינוקות ביין.

פירשו הראשונים שמדובר בקטנים שהגיעו לגיל חינוך (עפ"י ר"ן. וכן משמע מתוס' צט: ועוד). ויש אומרים בשלא הגיעו לחינוך, אבל הגיעו – חייבים לדברי הכל (עפ"י קרבן נתנאל בדעת הרא"ש; מעשה רוקח בדעת הרמב"ם; אמת ליעקב. ודייק כן מלשון 'תינוקות' ומדברי הרשב"ם). להלכה כתבו הפוסקים שקטנים שהגיעו לחינוך חייבים בארבע כוסות (עפ"י רא"ש; או"ח תעב, טו. והוא הדין לקטנות. עפ"י שו"ע הגר"ז), אך די בשיעור 'מלא לוגמיו' שלו (עפ"י משנ"ב).

א. התוס' (צט:): והרא"ש (בפסקיו. וע"ע בתשובותיו כה, א) נסתפקו האם כל אחד מבני הבית חייב לשתות בעצמו ארבע כוסות ואינם יוצאים ידי חובתם בשמיצה כבקיודש. והסיק שכן יש להחמיר.

ומשמע שנשאר הדבר בספק. ולפי מי שאין יכול לשתות, מוטב שיבקש מאחר שיוציאו, כי אפשר שניתן להוציא אחרים בשתייה זו (הליכות שלמה).

ב. אף מי שקשה לו היין ומצטער בשתייתו, חייב להתאמץ ולשתות. אמרו על רבי יהודה ברבי אלעאי שהיה שותה ארבע כוסות בפסח וחובש צדעיו מחמת כאב מהפסח ועד עצרת (או"ח תעב, י עפ"י נדרים מט:).

ב. ארבע כוסות הללו צריך שיהא בכל אחת מהן כדי רביעית הלוג, אחד חי ואחד מזוג (ולכתחילה צריך לשתות מזוג ולא חי, אלא שאם שותה חי צריך שיהא בו רביעית, וכדלהלן).

א. יש אומרים שלדעת אב"י אין צריך רביעית יין בכוס של ברכה, ובלבד שיהא בה רובע (וי"א: שלישי) רביעית יין חי (ע' בשבת עו-עז).

ב. צריך לשתות לפחות רוב כוס כדלהלן. ולכתחילה ישתה כולה (תוס'. ובזבחים כו. וברש"י מבואר שלולא קרא לא היה צריך אף לכתחילה שתהא הבהמה כולה בפנים אלא די ברובה ככולה, והיינו מדאורייתא. אבל כאן משום הידור מצוה יש לכתחילה לשתות הכל. וכיו"ב מצינו ברא"ש סוכה ג, י בשם הראב"ד שמצוה שיהא ההדס עבות כולו ובדיעבד די ברובו). יש אומרים שברוב רביעית די מן הדין ויש אומרים דוקא רוב אותה הכוס אפילו היא מכילה הרבה יותר מרביעית (ע' או"ח תעב, ט וב"ח וט"ז).

ג. לכתחילה יש לשתות כל השיעור בלא הפסק (עפ"י ירושלמי שבת ח, א והובא בפוסקים). ובדיעבד שהפסיק ולא שהיה כדי אכילת פרס, ויש אומרים בכדי שתיית רביעית – יצא (עפ"י פוסקים תעב).

ד. מותר למדוד ביום טוב את כמות היין שמכיל הגביע, לצורך קיום מצות הלילה (עפ"י הליכות שלמה ח"ג. וע' כף החיים שו, סג).

ג. אמר רב יהודה אמר שמואל: שתאן חי – יצא. ופירש רבא: ידי יין יצא, ידי חירות לא יצא. (כלומר, אין זו מצוה שלימה (ראשונים). ואין צריך לחזור ולשתות ארבע כוסות (ר"ן). כל זה ביינות שלהם, אבל יינות שלנו אינם טעונים מזיגה (עפ"י רשב"ם ותוס' ועוד. וכתב הרמב"ם: 'ארבעה כוסות האלו צריך למוזג אותן כדי שתהיה שתיה עריבה, הכל לפי היין ולפי דעת השותה').

שתאן בבת אחת (רש"י): עירן לכוס אחת ושתה. רשב"ם ותוס': שתה ארבע כוסות ברציפות, שלא על הסדר שתקנו חכמים. ור"א: דוקא כשלא שהה ביניהם. עפ"י ב"י תפד. וכן צדד בבאה"ל תעב, ח) – ידי יין יצא (= מצות שמחת יום טוב, רשב"ם, תוס'), ידי ארבע כוסות לא יצא (ועולה לו שתייתו זו לכוס אחת). הרמב"ם והר"ף גורסים: 'ידי חירות יצא ידי ארבע כוסות לא יצא'. נראה לפרש שאעפ"י שלא יצא ידי מצות ארבע כוסות, יצא ידי 'חירות' ואם חוזר ושתה עוד שלש כוסות נוספות של יין חי – הרי יצא גם ידי ארבע כוסות וגם ידי חירות (עפ"י הנצי"ב. וע"ע בהדושי מרן רי"ז הלוי ובאבי עזרי חמץ ומצה ז, ט).

השקה מהן לבניו ולבני ביתו – יצא. אמר רב נחמן בר יצחק: והוא ששתה (בעצמו) רוב כוס (= רוב רביעית, דהיינו מלא לוגמיו לדברי התוס'). ויש אומרים רוב הכוס ממש. ולכתחילה צריך לשתות רביעית תוס' ועוד).

הר"ן מפרש: השקה בכוס שיש בו כמה רביעיות לבני ביתו – יצאו כולם ידי חובתם, ואין צריך שיהא כוס נפרדת לכל אחד (וכן הובא בשלחן-ערוך תעב, א). ויש אומרים שצריך לשתות רוב הכוס אפילו מחזיק כמה רביעיות (ע' שו"ע שם).

ד. אחד יין חדש ואחד ישן – יוצאים בו (כלומר, אף על פי שאין בו טעם יין. ערשב"ם ותוס'). רבי יהודה אומר: צריך שיהא בו טעם ומראה יין (אל תרא יין כי יתאדם).

א. הלכה כותנא קמא. ומכל מקום מצוה לחזור אחר יין אדום – אם אין הלבן משובח ממנו (ע' או"ח תעב, יא. הט"ז הוסיף טעם: זכר לדם שהיה פרעה שוחט מילדי ישראל. וכתב שבמקום שמעלילים על ישראל עלילות שוא – ימנע עצמו מיין אדום). ודוקא אם הוא אדום מטבעו ולא על ידי צבעי מאכל וכד' (עפ"י הליכות שלמה ח"ג).

ב. נכון להימנע מלמוזג בלילה יין אדום ללבן לשם שינוי המראה (כן צדד הגרשו"א, מובא בהליכות שלמה. וצ"ע אם גם ביו"ט שאינו שבת החמיר, שהרי מצינו שמלאכת 'תופר' הותרה באוכלין ביו"ט (ע' או"ח תקט, ג וח"א פז, ב), וכן קליעת חלות הגם שהוא 'בונה' (ע' ש"כ יא הערה מג), וא"כ מאי שנא 'צובע' מהם. אך שמה אין זה נחשב צורך אוכל נפש אלא להידור המצוה).

ג. הגר"מ פיינשטיין הורה שאין לשתות מיץ ענבים למצות ארבע כוסות אלא יין דוקא. והגרשו"ז אויערבך ועוד פוסקים חולקים על כך וסוברים שאם קשה עליו חריפות היין, רשאי ליקח מיץ ענבים (עפ"י הליכות שלמה. וע' 'תולדות יעקב' עמ' שו, שהגרי"ק היה מקפיד לשתות יין דוקא, זולת בשנותיו האחרונות עירב מעט מיץ ענבים).

ד. יש מתירים בשעת הדחק ליקח לארבע כוסות חמר מדינה שהוא חשוב (עפ"י רמ"א תפג; משנ"ב תעג סקל"ז). ובאופן זה אפשר שאין לברך 'שהכל' אלא על כוסות ראשון ושלישי בלבד, אף למי שנוהג תמיד לברך על כל כוס וכוס (עפ"י הליכות שלמה. ע' שער הציון תפג סק"ח בשם הפמ"ג; מנחת שלמה יח, ז י).

ונראה שאדם שלא היה לו יין ושתה חמר מדינה לקידוש ולאחר מכן נודמן לו יין במשך הלילה, יחזור וישתה כוס יין (הלי"ש).